

ПОЕТИКА І ПРАГМАТИКА ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЛАЧІВ

Ірина Коваль-Фучило

Микитенко О. Балканослов'янський текст поховального оплакування: прагматика, семантика, етнопоетика. — К. : ІМФЕ НАН України, 2010. — 424 с.

Наукова діяльність відомої української фольклористики, перекладача із сербської та македонської мов Оксани Олегівни Микитенко добре znana не лише на Батьківщині, а й за межами України. Її дослідження були опубліковані в наукових виданнях України, Білорусі, Болгарії, Голландії, Греції, Литви, Македонії, Польщі, Росії, Сербії, Словаччини та Угорщини. Оксана Микитенко досліджує українсько-південнослов'янські етнокультурні зв'язки, обрядовий фольклор слов'ян. Її цікавлять проблеми трансформації народної культури, літературно-фольклорні взаємовпливи.

Спеціальним об'єктом багатолітніх студій Оксани Олегівни є поховальна обрядовість, а саме, традиційне оплакування померлих. 1992 року в Києві побачила світ її праця про сербські голосіння «Сербські голосіння: поетичний та історико-географічний аналіз». Відтоді дослідниця розширила й поглибила ареал вивчення народного оплакування, про що свідчить її монографія, присвячена балканослов'янському оплакуванню.

«Балканослов'янський текст поховального оплакування» — це аналіз семантичної структури, поетичної системи і функціонального навантаження фольклорних текстів, здійснений за допомогою сучасних підходів до граматики усної словесності, які розрізняють глибинну структуру, текстурний рівень стильового виразу та контекстуальний рівень, на якому враховують кореляцію тексту і традиційної культури загалом. Для з'ясування особливостей плачів авторка виділяє такі три рівні тексту:

I. Зовнішній рівень композиційно-структурної реалізації, де модель тексту існує латентно, тобто це ідеальна, умовна, модель,

певний інваріант, набір композиційно-важливих прийомів та стилістичних особливостей тексту (звертання, риторичні запитання, діалогічна та монологічна форми викладу, формули початку і кінця тощо);

II. Середній рівень, у межах якого відбувається взаємозв'язок цих прийомів, що формує жанрову структуру тексту;

III. Вербально-демонстраційний рівень — текстуальна константа експлікується безпосередньо в тексті як показник поетичної системи фольклорного жанру (с. 13).

Саме з'ясування максимальної інваріантної моделі, на думку авторки монографії, дає змогу вирішити проблему динаміки вираження та жанрової специфіки тексту в певній фольклорній традиції. Остання визначає структуру, побутування різних жанрових форм, які різняться за функціонально-прагматичними, сюжетно-тематичними, формально-стилістичними показниками. Такий підхід до предмета дослідження вимагав від авторки фахового володіння не лише фольклорним, а й етнографічним матеріалом, адже для коментування конкретного тексту і для реконструкції умовної повної моделі оплакування необхідно враховувати контекст його побутування.

Рецензована книга містить два основні розділи: власне дослідження болгарської, македонської, сербської і чорногорської традицій оплакування і «Показчик етнопоетичних констант поховальних плачів». Аналіз кожної зазначеної традиції вміщує огляд вивчення теми, термінологію оплакування та особливості побутування, розгляд етнопоетичних констант плачів болгарської та македонської традицій, сербських і чорногорських тужбалиць.

Українського дослідника усної народної словесності особливо зацікавить четвертий розділ монографії Оксани Олегівни «Поетичні особливості балканослов'янського та українського тексту поховального оплакування». Він містить підрозділи, присвячені колористичному кодові поховальних плачів, аналіз паралелей українського «сумного весілля» і балканослов'янських паралелей, розгляд поетичних особливостей плачів за дітьми, а також порівняння динаміки константного вираження балканослов'янського та українського поховального плачу — від фольклорної імпровізації до письмового тексту. Тут слушним спостереженням авторки є твердження, що «південнослов'янський текст значно скромніший за яскравістю барв, і в ньому майже не зустрічається червоний колір» (с. 161).

Оксана Микитенко наводить цікаві роздуми болгарських дослідників про сучасні трансформації поховального обряду, зокрема про надгробне слово, яке в нових комунікативно-інформаційних умовах виконує комунікативно-функціональну роль поховального оплакування, певною мірою компенсуючи розпад традиції в містах (с. 28). В Україні, за нашими польовими спостереженнями, в селянських похоронах традиційний жанр голосіння часто витісняють похоронні пісні. Так відбувається на західних теренах. Водночас на Поліссі, зокрема на Чернігівщині, голосіння й похоронні пісні існують паралельно. У таких змінах активізується гендерний аспект виконання, оскільки надгробне слово виконують чоловіки, а похоронні пісні — жінки.

Українську та балканослов'янську традицію поховального оплакування споріднюють обрядова регламентація виконання голосіння (коли можна і коли не можна голосити), набір основних мотивів оплакування, поминальна обрядова практика (поминають на 3-й, 9-й, 20-й, 40-й дні, півроку, один рік, 2 та 3 роки). Болгарські музикознавці відзначають циклічність виконання плачів як

у поховальному, так і в післяпоховальному обрядах, коли голосильниці в новий текст влітає більші чи менші фрагменти й блоки попереднього плачу, тобто вводить свої попередні плачі до новіших. Порівняйте з українською традицією: на Чернігівщині жінка голосила за сусідом, який був однокласником її раніше померлого сина, і, оплакуючи померлого, передавала привіт синові, розповідаючи, як тужить за ним:

*«Передай мойому синочку
І твому товаришу Гришії,
Ви там ізийдітєся
І будете балакать,
Передайте від матери,
Розкажіть, як вона горує за тобою!»*

Я так трошечки проплакала, так мені хотілося» (записала І. Коваль-Фучило від Новак Людмили, 1936 р. н., у с. Велика Кошелівка). Цей випадок типологічний із македонською традицією, де «інші жінки, які прийшли навіть із третіх сіл, голосять, якщо мають свого недавно померлого» (с. 71).

Вищеназвана поховальна традиція характеризується численними архаїчними рисами. У ній детально опрацьовано систему обрядових учасників. Традиція зберегла назву «водарка-полеварка» — так називали жінку, яка впродовж 40 днів поливала щодня могилу. Водночас на Чернігівщині 40 днів на підвіконні в домі, де хтось помер, стояла вода. Її щодня міняли на свіжу: «Воду ставлять, 40 днів щоб стояла /.../ Міняють кожний день /.../ Хто не поставив, забув, — так сниться людям» (записала І. Коваль-Фучило на Чернігівщині в 2010 році). Цікаво, що тут добре розвинена й збережена номінація персонажного ряду учасників похорону: є радильниці (порядкують тіло), читальниці (читає Псалтир), гробатері (гробарі, роблять труну, копають могилу).

Македонська традиція зберегла ієрархію в оплакуванні померлого: «Дочки померлого мають першість від сестер /.../ якщо немає дочок, то тоді сестри займають їхнє місце» (с. 71). В українській традиції

також «зачинає голосити, приміром, за дочкою мати, старша, опісля молодша сестра покійної. Наколи близша рідня вимерла, тоді плачуть дальші своячки або перша ліпша жінка» (*Свенціцький І. Передмова // Свенціцький І. Похоронні голосіння // Етнографічний збірник. — Львів, 1912. — Т. 31. — С. 25*). Македонську та українську поховальні традиції споріднюють: певна заборона чи незаохочення оплакувати померлих у старому віці, а також зовсім маленьких дітей (с. 73) (така регламентація пов'язана з уявленнями про надто довгий і неживитий вік, що трактували як порушення норми); заборона батькам бути учасниками похорону першої дитини (македонська традиція, с. 74) і заборона матері йти на цвинтар у день похорону, якщо вона хоронить першу дитину-немовля (українська); рекомендації стерегти викопану могилу (с. 76) [«зверху ями, тільки викопали, зразу дві лозинки навхрест укладається /.../ щоб чорт не заскочив туди» (записала І. Коваль-Фучило від Сидорця Юрія, 1957 р. н., у с. Велика Кошівка)].

Наукова цінність рецензованої роботи полягає не лише в запропонованій авторкою новій концепції бачення балканослов'янського оплакування, а й у тому, що вона вводить в український фольклористичний дискурс тексти інших традицій, що дає змогу дослідникам українсько-

го фольклорно-етнографічного матеріалу, зокрема родинно-побутової обрядовості, робити висновки про свій матеріал на підставі порівняльних зіставлень. Це посилює рельєфність студій над вітчизняним матеріалом, уможливує його глибше бачення.

Інтерес до жанру голосінь засвідчив Другий всеросійський з'їзд фольклористів, що відбувся в Москві у лютому 2010 року. Тут цьому жанрові присвятили спеціальне засідання «Причитання», і вже звичною стала для дослідників таких текстів назва «причитаньеведы». Тому є підстави твердити, що монографія пані Оксани знайде свого зацікавленого читача-спеціаліста. Мені як фольклористу, який багато років присвятив українським похоронним голосінням, дуже бракує перекладу особливо цікавого «Покажчика етнопоетичних констант поховальних плачів». А ще хотілося б, щоб Оксана Олегівна взялася за доволі складне завдання перекласти й видати збірник балканослов'янських плачів.

Монографія Оксани Микитенко «Балканослов'янський текст поховального оплакування: прагматика, семантика, етнопоетика» — це цілісне наукове дослідження, виконане на високому науковому рівні, оснащене відповідним науковим апаратом, зокрема переліком наукової літератури і джерел, примітками. Ця робота — вагомий внесок у дослідження духовної культури слов'ян.